

Allah en het wonder van Andalusie

door Kees Kok

In de koran komen talloze namen, verhalen, begrippen en ideeën voor die ontleend zijn aan het jodendom. Volgens de eerbiedwaardige islamitische overlevering heeft de engel Dzijbriël, ofwel Gabriël, dat allemaal aan Mohammed gedictieerd. Maar zeker is ook dat het weeskind Mohammed, waarschijnlijk al vroeg in zijn leven, toen hij nog meetrok met de handelskaravanen van zijn oom Abu Talib, regelmatig in contact kwam met de vele joodse handelaren en later met de grote joodse clans in Medina. Daaruit heeft hij de kennis geput die wij in de koran terugvinden. Deze ontleningen aan het jodendom zijn in elk geval niet rechtstreeks afkomstig uit de joodse Schrift - die was nog niet in het Arabisch vertaald, en Mohammed kende geen Hebreeuws. Ze zijn Mohammed ter ore gekomen vanuit de rijke en levende mondelinge joodse traditie in zijn omgeving.

Daaraan zijn de details ontleend die wij in de koran vinden over Abraham en Mozes en andere bijbelse figuren, en de bijzonderheden in de beschrijvingen van hel en paradijs, en die kenners van de bijbelse versies ervan wat vreemd voorkomen. Abraham speelt daarbij als vader van de volkeren, dus ook van de Arabieren, een belangrijke rol. Hij wordt in de koran gezien als de eerste gelovige, de eerste moslim. Met andere woorden: het geloof, de *islam*, dat is, *de overgave* aan God, was er eerder dan het jodendom. In het evangelie van Johannes horen wij uit de mond van Jezus een soortgelijke zelflegitimatie, waar hij zegt: 'Eer Abraham was, ben ik' (Johannes 8:58).

Mohammed heeft ook een aantal joodse religieuze gebruiken overgenomen: het vasten rond Jom Kippoer - Grote Verzoendag -, het vijfmaal per dag bidden richting Jeruzalem, de sabbat en de religieuze belasting, de *zakaat*. Maar toen bleek dat de joden van Medina in het algemeen niet geneigd waren zich op Mohammeds dringende verzoek aan te sluiten bij zijn nieuwe Arabische godsdienst, ontstonden er allerlei conflicten. Mohammed verlegde toen de vastentijd naar de maand Ramadan, de gebedsrichting naar Mekka en de moskeedienst naar de vrijdagavond.

De Ene God

Het belangrijkste wat Mohammed van het jodendom heeft overgenomen, is ongetwijfeld het geloof in de Ene God, die hij Allah noemt, wat eenvoudig 'de God' betekent, de enige God, de God-bij-uitstek (in het Hebreeuws *ha'eloha*). De in de koran meest voorkomende en belangrijkste bijnaam van Allah is 'Barmhartige Erbarmer', een titel die ook veelvuldig wordt toegekend aan de God van Israël. Maar zijn JHWH en Allah dan niet meer dan naamgenoten, gaat het in jodendom (en christendom) en islam niet over een en dezelfde God? Moeten we soms kiezen tussen die twee? In verschillende koranteksten bespeuren we een sterke verwantschap. Enkele voorbeelden:

*Allah,
er is geen God dan hij, de Levende, de Eeuwige,
geen sluimer of slaap overmant hem.
Aan hem behoort alles toe,
in de hemelen en op de aarde.
Wie zal tot hem gaan,
wie hem verbidden zonder verlof?
Hij weet wat voor hen en achter hen is,
zij weten niets van al wat hij weet, tenzij hij dat wil.
Zijn troon omspant de hemel en de aarde*

*dat alles behoeden is voor hem geen last.
De Allerhoogste is hij, en overal is zijn glorie.
Soera 2:256*

*Hij draagt de sleutels van het onzienlijke,
niemand kent het dan hij alleen.
Hij weet wat op het land is, in de zee,
geen blaadje valt buiten hem om;
geen graankorrel in de donkere aarde,
geen ding, pas ontloken of aan het vergaan -
alles staat in zijn boek geschreven.
Soera 6:59*

We horen echo's uit de psalmen: 'slapen en sluimeren zal hij niet' - dat staat ook geschreven over 'Israëls behoeder', in psalm 121; Allah is de schepper en behoeder van hemel en aarde, en in het geciteerde herkennen we veel van psalm 139: 'Achter mij zijt Gij en voor mij uit, Gij legt uw handen op mij. Dit is wat ik niet kan begrijpen, niet denken, dit gaat mij te boven' (in de bewerking van Huub Oosterhuis).

Maar er zijn ook duidelijke verschillen. Soms maakt deze Barmhartige Erbarmer een nogal absolutistische indruk, dan heeft hij de *couleur locale* van een oudoosterse vorst. Maar geldt niet voor de God van Israël niet dikwijls hetzelfde? Het lijkt erop dat hij, net als de bijbelse God nu eens ongenaakbaar ver weg, dan weer rakelings nabij is, 'dieper in mij dan mijn diepste zelf', om met Augustinus te spreken. Zo vinden we in de koran bijvoorbeeld dit mooie vers:

*Wij, Allah, staan de mens nader
dan zijn eigen halsslagader.
Soera 50:16*

Gerechtigheid

Evenals het jodendom is ook de islam van oorsprong een profetische godsdienst. Mohammed beschouwde zichzelf zelfs als de laatste profeet, als het zegel, de bezegeling van de profetie. En net als in het jodendom en het christendom gaat het bij deze profeet primair om de gerechtigheid: 'Doe stromen als een rivier, onstuitbaar als levend water, doe stromen gerechtigheid,' roept Amos, de bijbelse profeet, tegen de uitbuiters van de armen en zwakken (Amos 5:24). Ook Mohammed is zijn profetische loopbaan in Mekka begonnen met de verdediging van de zwakkeren, de armen, weduwen en wezen. Dat was hard nodig in die beginnende stedelijke samenleving die steeds individualistischer werd, en waarbij de oude solidariteit van de eigen clan niet meer functioneerde. De koran ziet rijkdom als een vorm van overlast; zij pleit tegen de gierigheid en voor het overvloedig weggeven van wat je bezit; dat maakt je pas welvarend, dat is een 'goede investering in Allah':

*Wat is rijkdom jou waard, wat nageslacht?
Enkel moeite is het en beproeving.
Maar bij Allah is rijke beloning voor jou.
Vrees Allah dus zoveel je kunt,
Geef hem gehoor, gehoorzaam.
Schenk goede gaven, dat komt jou ten goede.
Wie gevrijwaard is van een gierige ziel
die is pas welvarend.*

*Een goede investering in Allah
zal hij jou dubbel vergoeden.
Hij scheldt kwijt en beloont
rijkelijk en lankmoedig.
Hij die het onzienlijke kent en het zienlijke;
de Allergrootste is hij, de Al-wijze.
Soera 64:15-18*

En dat lijkt sterk op wat Jezus in het evangelie van Lukas zegt tegen de rijke jongeling en de tollenaar Zacheüs, en ook dit: 'Ik zeg jullie voor waar: wie huis, vrouw, broeders, zusters, ouders, kinderen omwille van het koninkrijk van God [dat wil zeggen: een betere, rechtvaardiger wereld] verlaten heeft, die zal nog veel meer ontvangen in deze tijd die nu is en in de komende wereld leven zonder eind' (Lukas 18:29v).

Menselijkheid

Het gaat in de koran in wezen om een, zeker voor die tijd, revolutionaire, Arabische vorm van humanisme. En dat is ook vandaag nog steeds een belangrijk element van de islam, juist binnen fundamentalistisch genoemde stromingen. Zo streefden de moslimbroeders in Egypte al in koloniale tijden op vreedzame wijze naar sociale emancipatie van de massa; hun radicalisering die nu zoveel problemen geeft, is mede veroorzaakt door de inmiddels meer dan honderd jaar lange, uiterst bloedige onderdrukking door de opeenvolgende, meestal door het Westen gesteunde regimes. Ook voor de Palestijnse Hamas is de sociale zorg, onderwijs, gezondheidszorg en armenzorg een centraal onderdeel van hun politieke programma.

In het huidige westerse debat over moslims en integratie wordt door een aantal spraakmakende politici gesuggereerd dat we zitten met een islam-probleem, een religieus probleem. Dat is een vergissing. We zitten met een probleem van sociaal integratie; de moslims in ons midden willen net als wij in vrijheid kunnen deelnemen aan het maatschappelijk leven. Terwijl bij ons angst wordt gekweekt voor een oprukkende islam, voelen moslims wereldwijd een aanzienlijk reëlere angst voor het oprukkende Westen. Bijna alle moslimlanden zijn eeuwenlang gekoloniseerd geweest, en nu zien ze weer westerse legers oprukken in hun regio. Natuurlijk zoeken velen hun toevlucht in een islamisme waarin ruim plaats is voor de idee van een *jihad* tegen het ongelovige Westen. En natuurlijk kan de koran ook misbruikt worden om terrorisme te legitimeren, net als de bijbel gebruikt kan worden om ter verdediging van de neoliberale god vrijheid massaal geweld te gebruiken en vernietiging te zaaien op andermans erf, of om te streven naar een Groot Israël, over alle Palestijnse grenzen heen.

Overigens: net als de meeste mensen beoordelen de moslims hun medemensen doorgaans op hun medemenselijkheid, niet op hun godsdienst. De meeste moslims weten net zo weinig van de koran als de meeste christenen van de bijbel. Zij zijn moslim of christen omdat zij in een christelijk of islamitisch gezin, omgeving, land geboren zijn. Beschaving wordt niet gewaarborgd door een religie waartoe men krachtens geboorte behoort, maar door menselijkheid.

Gouden eeuwen

Over beschaving gesproken. Tussen 750 en 1250 van onze jaartelling bloeide in Al-Andalus, het Spaanse Andalusië, een islamitische beschaving die haar weerga niet kent en die van grote, beslissende invloed is geweest op de ontwikkeling van het christelijke Europa, van wat wij onze westerse beschaving noemen. Córdoba, Granada, Sevilla, Toledo: dat waren in die eeuwen de kweekplaatsen van een

ongeevenaarde interreligieuze cultuur. Wat zat er achter die culturele en wetenschappelijke bloeiperiode? In elk geval het ontbreken van een fundamentalisme dat andersgelovigen uitsluit van volwaardige deelname aan de samenleving. Net als in de rest van de islamitische wereld hadden de joden en de christenen ook in Andalusië officieel de status van *dzjimmī*, een soort tweederangsburgers, die extra belastingen moesten betalen en hun godsdienst niet in het openbaar mochten belijden. Maar die status werd buitengewoon liberaal gehanteerd en hun positie, met name die van de joden, was aanzienlijk beter dan in alle daarop volgende christelijke eeuwen, ook veel beter dan, bijvoorbeeld, die van de zwarten en Latino's in de Verenigde Staten, of van uitgeprocedeerde asielzoekers in het Koninkrijk der Nederlanden anno 2006. Cultureel was er sprake van een volledige assimilatie. De joden van Andalusië bekleedden talloze hoge maatschappelijke en bestuurlijke functies, zoals ooit Jozef in Egypte. Granada met zijn indrukwekkende Alhambra werd *Gharnatat-al-Jahoed* genoemd, het Granada van de joden.

Arabische Verlichting

Het Arabisch, een springlevende, zinderende taal, deed het oude Hebreeuws van de synagoge ontwaken, zoals in het sprookje de prins Doornroosje wakkerkust. De christenen vervingen het Latijn in hun liturgie zelfs door een soort namaak-Arabisch, het 'mozarabisch'. Uit die wederzijdse culturele bevruchting ontstond grote literatuur. En dat gaf weer een beslissende impuls aan het ontstaan van de verschillende Romaanse volkstalen: het Spaans, Portugees, Frans en Italiaans. En die zouden al spoedig de oermeesterwerken van het Westen opleveren: de *Divina Commedia* van Dante, de ridderromans, *Don Quichote*, de *Decamerone*.

Wat heeft dat nu allemaal te maken met godsdienst, religie; met islam, jodendom, christendom? Veel. Een van de grootste joodse geleerden aller tijden en zeker de allergrootste van Andalusië, Maimonides (1135-1204), geloofde dat God wenst en dient te worden aangesproken in een levende taal, met heel het arsenaal aan emoties en gevoelens dat daarin besloten ligt. En de dichter Jehuda Halevi (ca.1085-1141) schiep in die tijd een oeuvre dat tot op vandaag in de synagoge wordt gezongen en gebeden.

En dan is er nog de filosofie, de sterrenkunde, de wiskunde, de geneeskunde. Die hebben zich allemaal ontplooid in de Arabische wereld, van Damascus via Bagdad tot het hoogtepunt in Andalusië. Ook de computer, om maar iets te noemen, laat zich niet denken buiten die geschiedenis om. Kortom: onze westerse beschaving, de theologie en de filosofie, inclusief de Verlichting en de industriële revolutie; het is allemaal voor een groot deel te danken aan wat heet 'de gouden eeuwen van Andalusië'. Daar is eindeloos veel meer over te vertellen. Ter illustratie alleen nog dit: in de jaren dat een goed voorziene christelijke kloosterbibliotheek in Noord-Europa zo'n vierhonderd manuscripten telde, zakten de planken van de grote bibliotheek in Córdoba door onder het gewicht van vierhonderdduizend boeken.

Het wonder van Andalusië heeft enkele eeuwen stand gehouden en heeft vaak gewankeld; en het is waarschijnlijk ook allemaal niet zo ideaal geweest als het achteraf lijkt. Maar het is geprobeerd en het is bewezen dat het mogelijk is: een springlevende multireligieuze, multiculturele samenleving, ook al was die overheersend islamitisch. Het experiment is uitgewist door de geschiedenis: door invallen van minder tolerante moslims uit Afrika, door de kruistochten van fanatieke pausen én, niet te vergeten, door de pest die in de veertiende eeuw de bevolking van Europa decimeerde. Er kwam religieuze intolerantie voor in de plaats, jodenvervolging en -verdrijving, etnische zuiveringen, kettervervolgingen, de Inquisitie, de verovering van Amerika, de uitroeiing van de inheemse volkeren,

enzovoort. Zo begon de geschiedenis van de grote Europese naties met hun kolonialisme, waaronder ook de islamitische landen eeuwenlang hebben geleden. Maar ook dat is een ander lang en vaak duister verhaal.

*Allah is het licht van de hemel en de aarde,
zijn licht is als een lamp in een nis -
een lamp gevat in een kristallen glas;
het glas is als een stralende ster.*

*De lamp brandt op de olie van een boom
die in geen oost of west te vinden is:
een heilige olijf waarvan de olie
nog lichten zou zonder een vonkje vuur.*

*Licht van licht.
Hij stemt alwie hij wil af op zijn licht.
koran, Soera 24:35*

Aantekeningen

Een van de eerste en nog steeds belangrijke studies over de relatie jodendom-islam is:

Abraham Geiger, *Was hat Mohammed aus dem Judenthume aufgenommen*, 1833, Engelse vertaling: *Judaism and Islam*, New York (1898, 1970²).

Over de bloeitijd in Andalusië lazen wij het recent verschenen boek van de hoogleraar Spaans en Portugees aan Yale University (New York) en specialist in middeleeuwse Iberische geschiedenis María Rosa Menocal, *De gouden eeuwen van Andalusië*, Amsterdam (Bulaaq) 2006 (2003). 'Een verleidelijk geschreven geschiedenis, een testament van voorbije tolerantie' (*Booklist*).

uit: Roodkoper, 11e jaargang, aflevering 1/2 – mei 2006